

TOMASZ KALISZ
ORCID: 0000-0002-9751-3616
Uniwersytet Wrocławski
tomasz.kalisz@uwr.edu.pl

Praca skazanych w systemie więziennym Polski Ludowej w latach 1944–1969

Abstrakt: Celem opracowania jest przedstawienie problemów prawnych oraz odtworzenie zmian związanych z organizacją pracy skazanych odbywających karę pozbawienia wolności w latach 1944–1969. System penitencyjny po II wojnie światowej podporządkowywany został komunistycznej ideologii, a polskie więziennictwo początkowo traktowane było głównie jako narzędzie w walce z tak zwanym wrogiem klasowym. Skazani byli przedmiotem ekonomicznej eksploatacji kosztem celów resocjalizacyjnych. Z czasem sytuacja się poprawiła, jednak model produktywizacji i poszukiwania zysku z pracy skazanych był bardzo charakterystyczny dla okresu PRL. Wyraźną zmianą w tym zakresie było dopiero uchwalenie 19 kwietnia 1969 roku ustawy Kodeks karny wykonawczy.

Słowa kluczowe: kara pozbawienia wolności, ośrodki pracy więźniów, komunizm.

WORK OF CONVICTS IN THE PRISON SYSTEM OF THE PEOPLE'S REPUBLIC OF POLAND IN 1944–1969

Abstract

The aim of the study is to present legal problems and to recreate changes related to the organization of work of convicts serving imprisonment in the years 1944–1969. The penitentiary system, in the period after the Second World War, was subordinated to communist ideology, and the Polish prison system was initially treated mainly as a tool in the fight against the so-called class enemy. Created after World War II, in the conditions of subordinating the entire state to communist power, the Polish prison system was treated mainly as a tool in the fight against the so-called class enemy. The penitentiary system was subordinated to the security apparatus. The convicts were subject to economic exploitation at the expense of rehabilitation purposes. The situation improved over time, however, the model of productivization and seeking profit from the work of convicts was very characteristic of the period of the Polish People's Republic. A clear change in this regard was the adoption of the Executive Penal Code on April 19, 1969. The solutions developed were characteristic of

the entire subsequent period of functioning of the penitentiary system in the People's Republic of Poland. The elements of the discussed system of employing convicts were semi-open establishments operating in the form of work centers, a developed system of prison production enterprises and farms. An important assumption of the inmates' work system was extensive cooperation with the non-prison sector, as part of special branches of production companies operating at prisons, as well as part of auxiliary farms. The first mentioned centers of work of convicts became with time the most recognizable part of the penitentiary system of the People's Republic of Poland. These penitentiary units, assuming the nature of semi-open institutions, were based on internal self-discipline and self-control of the convicts, the system of permanent supervision of prison service officers reduced to the necessary minimum, and above all on the mass employment of convicts in socially useful work on a paid basis. The Executive Penal Code, adopted on April 19, 1969, entered into force on January 1, 1970, closing a specific stage in the development of Polish legal thought. The Executive Penal Code has been a kind of synthesis, a summary of the legal and scientific achievements since the emergence of the tendency to introduce a tripartite division into material, procedural and executive penal law. It was an extensive legal act of 219 articles, codifying the basic provisions regulating all issues related to the enforcement of judgments, which started a new period in the development of the Polish prison system.

Keywords: imprisonment, labor centers of prisoners, Communism.

Tworzone po II wojnie światowej, w warunkach podporządkowywania całego państwa komunistycznej władzy, polskie więziennictwo traktowane było głównie jako narzędzie w walce z tak zwanym wrogiem klasowym. System penitencjarny został podporządkowany aparatowi bezpieczeństwa. Pierwszym aktem prawnym regulującym działalność więziennictwa był okólnik nr 1 kierownika Resortu Bezpieczeństwa Publicznego Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 4 października 1944 roku. Niepublikowany dokument podporządkowywał więzienia i zakłady wychowawczo-poprawcze dla nieletnich przestępców kierownikowi Resortu Bezpieczeństwa Publicznego. W resorcie bezpieczeństwa stworzono Wydział Więziennictwa, który stał się bezpośrednio odpowiedzialny za więziennictwo. Okólnik stanowił, że do czasu wydania nowych regulacji organizacja życia więziennego winna oprzeć się na przepisach sprzed 1939 roku¹. W 1945 roku w wojewódzkich urzędach bezpieczeństwa publicznego (WUBP) zostały zorganizowane wydziały więziennictwa, będące instrumentem służącym bezpośredniej kontroli między jednostkami penitencjarnymi na terenie każdego województwa a centralą. Było to wyraźne powielenie radzieckiego modelu zarządzania więzienictwem. W budowanej w trudnej powojennej rzeczywistości strukturze polskiego więziennictwa podstawowymi były więzienia karne i śledcze, obozy pracy i zakłady wychowawczo-poprawcze².

¹ Z. Karl, *Krótki zarys struktury organizacyjnej więziennictwa polskiego w latach 1944–1956*, „Przegląd Więziennictwa” 1962, nr 2, s. 3.

² D. Fudali, *Więziennictwo w strukturach Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Rzeszowie w latach 1944–1955 — rola i zadania*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2018,

Podstawą prawną działalności zakładów karnych, określającą jednocześnie strukturę organizacyjną administracji więziennej, była wydana 11 czerwca 1945 roku przez dyrektora Departamentu Więziennictwa i Obozów Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego³ instrukcja w sprawie regulaminu więziennego⁴. Instrukcja wzorowała się na regulaminie więziennym z 1931 roku. Wprowadzone zmiany polegały na wykreśleniu wszystkich zapisów odnoszących się do oddziaływania religijnego na skazanych oraz udziału organizacji społecznych i kościołów w wykonywaniu kary pozbawienia wolności. Ograniczono część przepisów dotyczących nauczania, wychowania fizycznego oraz kontaktów z rodziną. Regulamin nawet w tej formie nigdy nie obowiązywał, gdyż ciągle się zmieniał⁵. W zakresie pracy skazanych instrukcja z 1945 roku przewidywała odtworzenie przedwojennych działów pracy, których zadaniem była organizacja jak najszerzej bazy produkcyjnej i maksymalizacja zatrudnienia populacji skazanych. Na wszystkich skazanych ciążył obowiązek pracy, a o niezdolności do pracy decydował naczelnik zakładu karnego po zasięgnięciu opinii lekarza więziennego. W stosunku do rozwiązań przedwojennych wyraźnie zmieniona została regulacja dotycząca zasad wynagradzania skazanych za pracę. Na mocy wydanego w 1946 roku okólnika⁶ podstawą obliczania robocizny więźniów były stawki ustalane przez Departament Więziennictwa. Przewidywano dwie taryfy zarobków: taryfę zasadniczą i specjalną. Taryfę zasadniczą, w wysokości od 1,5 do 3 zł za dzień pracy lub dzienną normę pracy, stosowano do wynagrodzenia skazanych zatrudnionych w warsztatach produkcyjnych i gospodarstwach rolnych działających w ramach działów pracy. Taryfę specjalną, w wysokości od 8 do 16 zł, stosowano w przywieziennych przedsiębiorstwach⁷. Omawiany okólnik przewidywał także odmienny kształt systemu potrąceń z wynagrodzenia skazanych. Z wynagrodzenia każdego skazanego potrącano 35% na dodatkowe wyżywienie, 5% na fundusz szkolenia zawodowego, pozostałe 60% pozostawało do dyspozycji skazanego.

Zaraz po zakończeniu wojny skazani zatrudniani byli w organizowanych w ramach więzień warsztatach rzemieślniczo-usługowych. Produkcja warsztatów, głównie w postaci tak zwanych sortów mundurowych i sprzętu kwaterunkowego,

nr 98, s. 101–129; oraz J. Czołgoszewski, *Więziennictwo okresu stalinowskiego na Warmii i Mazurach w latach 1945–1956*, Olsztyn 2002, s. 37 n.

³ Taką nazwę przyjął Wydział Więziennictwa w związku z przemianowaniem Resortu Bezpieczeństwa Publicznego na Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego (31 grudnia 1944 roku).

⁴ Niepubl.; obowiązywała do 1955 roku (druk wewnętrzny, nakład Departamentu Więziennictwa i Obozów, Warszawa 1945 — zasoby autora).

⁵ J. Pomiankiewicz, *Więziennictwo jako element aparatu bezpieczeństwa Polski Ludowej w latach 1944–1956*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2019, nr 102, s. 14.

⁶ Okólnik nr 127 dyrektora Departamentu Więziennictwa z 1 marca 1946 roku w sprawie obliczania kosztów robocizny (niepubl.).

⁷ M. Najder, *Zatrudnianie skazanych*, [w:] *Rozwój penitencjarystyki w PRL. Wybrane problemy*, red. P. Wierzbicki, Warszawa 1988, s. 358.

przeznaczana była na potrzeby więziennictwa. Według szacunków w latach 1946–1947 tego typu prace wykonywało około 6 tys. skazanych⁸. Część skazanych zatrudniana była w ramach uruchamianych zakładów o charakterze kolonii rolniczych. Prowadzone w ramach gospodarstw więziennych hodowla bydła i trzody chlewnej oraz uprawa roli pozwalały na zaopatrywanie jednostek penitencjarnych w trudno dostępne w rzeczywistości powojennej Polski artykuły żywnościowe. W pierwszym półroczu 1946 roku więzienne gospodarstwa rolne dysponowały ponad 3 tys. ha areału, który w 1948 roku rozrósł się do 7,2 tys. ha. Zatrudnienie w produkcji rolniczej znajdowało w tym czasie około 4 tys. skazanych⁹.

Kolejną, często nadużywaną, formą zatrudniania skazanych był system odpłatnego wynajmu, głównie do prac poza obrębem zakładu karnego. Wkrótce po wyzwoleniu skazani uczestniczyli w odgruzowywaniu miast i portów, budowaniu dróg i mostów, pracowali w transporcie. Skazanych zatrudniano nieodpłatnie przy odbudowie zniszczonych obiektów więziennych oraz w ramach prac gospodarczych na rzecz jednostek penitencjarnych. Według ogólnych szacunków zwykło się przyjmować, że w trzech pierwszych powojennych latach zatrudniano około 40–50% populacji osadzonych, z czego około 70% w systemie pracy odpłatnej¹⁰.

Proces przejmowania władzy przez komunistów wyrażał się także przez napływ skazanych do zakładów karnych, który istotnie nasilił się po 1947 roku. Ograniczyło to możliwości zatrudnienia w ramach wewnętrznej bazy produkcyjnej. Na problem przeludnienia jednostek penitencjarnych nakładały się również stale rosnące potrzeby rozwijającej się gospodarki narodowej oraz palący brak siły roboczej w niektórych gałęziach przemysłu. Jednocześnie coraz wyraźniej wysuwano na pierwszy plan założenie o potrzebie produktywizacji zatrudnienia w kierunku wykorzystania taniej siły roboczej i eksploatacji ekonomicznej skazanych¹¹. Wskazane okoliczności przyczyniły się do powołania nowego typu jednostek penitencjarnych — ośrodków pracy więźniów (OPW), jednego z najbardziej charakterystycznych tworów penitencjarnych w historii polskiego więziennictwa. Oficjalne zasady funkcjonowania ośrodków pracy więźniów określono w regulaminie OPW, wydanym przez dyrektora Departamentu Więziennictwa w dniu 28 października 1948 roku, zatwierdzonym przez Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego 25 sierpnia 1949 roku, oraz w zmieniającej ten regulamin instrukcji dyrektora Departamentu Więziennictwa z 15 stycznia 1951 roku (wszystkie niepublikowane).

⁸ Z. Poloch, *Zatrudnienie recydywistów w systemie penitencjarnym PRL*, praca doktorska napisana pod kierunkiem doc. dr hab. J.J. Wąsika, Wrocław 1980, s. 42.

⁹ M. Najder, *Zasady oraz formy i rodzaje zatrudnienia skazanych*, [w:] *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1988*, red. A. Marek, Warszawa 1990, s. 366.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ J. Utrat-Milecki, *Więziennictwo w Polsce w latach 1944–1956*, Warszawa 1996, s. 24; oraz J. Migdał, *Polski system penitencjarny lat 1944–1956*, Gdańsk 2007, s. 22.

Pierwsze OPW zostały zorganizowane w 1948 roku w Warszawie, były one związane z przedsiębiorstwami budowlanymi, które odbudowywały zniszczoną stolicę. W następnych latach organizowano ośrodki w przemyśle, kopalnictwie mineralnym, wreszcie przy kopalniach węgla. Powstające w całym kraju ośrodki pracy więźniów, mające charakter zakładów półotwartych, w szybkim czasie stały się podstawowym sposobem wykonywania kary pozbawienia wolności. W 1952 roku na terenie kraju działało już 38 OPW, które zatrudniały na rzecz przywiezionych uspołecznionych zakładów pracy, podległych różnym resortom, 41% populacji skazanych. Dla porównania w tym samym czasie w wewnętrznej bazie produkcyjnej więziennictwa, działającej w ramach działów pracy, zatrudnienie znajdowało około 19% skazanych¹².

Zupełnie wyjątkową pozycję pośród OPW zajmowały tak zwane ośrodki węglowe. W latach 1950–1957 łącznie zorganizowano 28 takich ośrodków. Początkowo tworzone w zagłębiu śląsko-dąbrowskim ośrodki podporządkowane były określonym zakładom karnym (typu zamkniętego), aby w 1953 roku się usamodzielnąć. Zgodnie z przyjętymi założeniami w ośrodkach tego typu umieszczani i zatrudniani mieli być więźniowie karani po raz pierwszy, którym pozostawał do odbycia okres kary nieprzekraczający 5 lat. Jednakże od początku, w związku z potrzebami produkcyjnymi, zatrudniano także recydywistów. Jednym z zasadniczych wymogów kwalifikacyjnych było to, aby stan zdrowia kierowanych do ośrodka skazanych pozwalał im na ciężką, fizyczną pracę w górnictwie węglowym (jednakże i ten wymóg w praktyce był pomijany)¹³. Skazani zatrudniani w ośrodkach węglowych oraz w innych ośrodkach pracowali odpłatnie. Skazanym zatrudnionym pod ziemią, stosownie do wprowadzonych w 1950 roku¹⁴ przepisów, przysługiwało 50% miesięcznego zarobku, a nie ogólnie obowiązujące 25%. W następnych latach, w związku z potrzebą zwiększenia zatrudnienia więźniów przy ciężkich pracach i dążeniem do zainteresowania więźniów tymi pracami, zwiększono przyznawane skazanym wynagrodzenie¹⁵. Pracujących w górnictwie, którzy zarabiali poniżej 1250 zł miesięcznie, obowiązywało dotychczasowe potrącenie w wysokości 50% zarobków. Jednakże w sytuacji osiągnięcia przez skazanych większych zarobków stosowano zryczałtowane potrącenie w wysokości 630 zł miesięcznie. Zmiany te miały zachęcać skazanych do pracy i podnoszenia wydajności, zwłaszcza w zakresie wydobycia węgla¹⁶. Węglowe

¹² M. Danowski, M. Mackin, S. Bugalski, *Ogólne kierunki działania służby ochronnej w latach 1944–1959*, „Przegląd Więziennictwa” 1962, nr 2, s. 104.

¹³ W. Kozera, S. Morel, S. Pałasz, *Ośrodki pracy więźniów w województwie katowickim w latach 1950–1957*, „Przegląd Więziennictwa” 1961, nr 2, s. 57.

¹⁴ Zarządzenie nr 45 dyrektora Departamentu Więziennictwa z dnia 18 listopada 1950 roku wprowadzające jednolitą zasadę wynagradzania skazanych zatrudnionych dochodowo (niepubl.).

¹⁵ Zarządzenie nr 22 z dnia 31 lipca 1953 roku o zryczałtowanej odpłatności za koszty utrzymania więźniów (niepubl.).

¹⁶ Por. Z. Karl, *O wynagrodzeniu za pracę więźniów*, „Przegląd Więziennictwa” 1958, nr 4, s. 38, 39.

ośrodki pracy funkcjonowały do 1957 roku, proces ich likwidacji rozpoczął się w 1956 roku na mocy decyzji niezależnych od więziennictwa¹⁷.

Podsumowując funkcjonowanie ośrodków węglowych, należy zwrócić uwagę na uzależnienie procesu zatrudnienia skazanych od planów i założeń produkcyjnych górnictwa. Więźniowie zamiast pracować 8 godzin dziennie pracowali nierzadko 14 godzin, bez przerw niedzielno-świętecznych. Jednocześnie wielu z nich (zwłaszcza recydywistów) zainteresowanych było zdecydowanie wyższymi zarobkami. Wiązało się to także z większymi racjami żywnościowymi oraz większą swobodą w poruszaniu się po ośrodkach w stosunku do normalnych zakładów karnych¹⁸.

Wyrazem przesunięcia akcentów z aspektów resocjalizacyjnych pracy skazanych na ich rolę ekonomiczno-produktywną były towarzyszące im rozwiązania prawne w zakresie warunkowego przedterminowego zwolnienia z reszty kary pozbawienia wolności. W myśl uchwalonej w 1951 roku ustawy¹⁹ przewidywano dwie postacie warunkowego zwolnienia — fakultatywną i obligatoryjną²⁰. Skrócono wymagany do przedterminowego zwolnienia okres odbytej kary (przesłanka formalna) z dwóch trzecich (w k.k. z 1932 roku) do połowy bez określania minimum pozbawienia wolności (w przypadku kary dożywotniego pozbawienia wolności przesłanka ta wynosiła co najmniej 10 lat). Przy fakultatywnym trybie udzielania warunkowego zwolnienia istniał wymóg sporządzenia dla skazanego specjalnej opinii władz więziennych. Podstawą zwolnienia stawała się opinia stwierdzająca dobre zachowanie się i sumienny stosunek do pracy, które pozwalały przypuszczać, że po zwolnieniu skazany będzie prowadził uczciwe życie człowieka pracy. Tryb obligatoryjny obnażał prawdziwe intencje stworzonego systemu, był przykładem szczególnego traktowania pracy skazanych. Wobec wyróżniających się szczególnie sumienną i wydajną pracą skazanych dokonywano tak zwanych aktów zaliczenia. W myśl postanowień ustawy jeden dzień wydajnej pracy zaliczano skazanemu za dwa dni pozbawienia wolności. Obowiązek zaliczania ciążył na administracji zakładów karnych, która dokonywała stosownych obliczeń w kartach miesięcznych. Skazanego należało zwolnić warunkowo

¹⁷ J. Korecki, *Prawo penitencjarne*, cz. 2, Warszawa 1979, s. 10.

¹⁸ Ciekawym rozwiązaniem dotyczącym skazanych zatrudnionych w górnictwie było wprowadzenie w 1952 roku (Instrukcja Departamentu Więziennictwa MBP z 8 maja 1952 roku o zasadach współpracy między kierownictwem ośrodków pracy a dyrekcją zakładów przemysłu węglowego, niepubl.) urlopu wypoczynkowego. Po roku nieprzerwanej, sumiennej pracy skazanym zatrudnionym w górnictwie przysługiwał siedmiodniowy urlop wypoczynkowy. Skazani mieli go spędzać w wydzielonych pomieszczeniach ośrodków, w tym czasie mogli korzystać w szerokim zakresie z zajęć kulturalno-oświatowych. Dobrodziejstwo urlopu wypoczynkowego zostało rozciągnięte na wszystkich zatrudnionych skazanych w 1955 roku.

¹⁹ Ustawa z dnia 31 października 1951 roku o warunkowym przedterminowym zwolnieniu osób odbywających karę pozbawienia wolności (Dz.U. Nr 58, poz. 399).

²⁰ J.J. Wąsik, *Udział administracji zakładu karnego w instytucji warunkowego przedterminowego zwolnienia*, [w:] *Księga jubileuszowa więziennictwa...*, s. 532.

najpóźniej, gdy pozostała mu do odbycia część kary zrównywała się z okresem, w którym w trakcie odbywania kary wyróżniał się on w pracy (sumienna i wydajna praca) i co zostało uwzględnione przez administrację penitencjarną²¹. Od początku lat pięćdziesiątych XX wieku w strukturze więziennictwa wyraźne stało się dążenie do likwidacji małych, nieopłacalnych warsztatów produkcyjnych i niewielkich gospodarstw rolnych. Temu procesowi towarzyszy organizowanie dużych, samodzielnych przedsiębiorstw i zakładów produkcyjnych oraz gospodarstw rolnych²². Zwiększająca się wielkość produkcji oraz konieczność współdziałania z uspołecznionymi zakładami pracy sektora wolnościowego wymuszały potrzebę reorganizacji działów pracy. Zarządzeniem Ministra Bezpieczeństwa Publicznego z 1953 roku²³ przekształcono podległe działom pracy warsztaty i gospodarstwa rolne w samodzielne przedsiębiorstwa przemysłowe i rolne, działające na zasadach pełnego rozrachunku gospodarczego oraz na podstawie przepisów dekretu o przedsiębiorstwach państwowych²⁴. W konsekwencji w 1954 roku w strukturze systemu penitencjarnego pojawiło się 21 przedsiębiorstw przemysłowych, zatrudniających około 5,5 tys. skazanych, oraz 11 przedsiębiorstw rolnych o łącznym areale 5 tys. ha, zatrudniających około 2 tys. skazanych.

W miejsce powołanego w 1950 roku centralnego działu pracy więźniów (który nadzorował działy pracy w poszczególnych jednostkach penitencjarnych) zorganizowany został w 1953 roku Zarząd Przedsiębiorstw Produkcyjnych MBP (ZPP), bezpośrednio podległy samemu Ministrowi Bezpieczeństwa Publicznego. ZPP był wyrazem zdominowania przez efekty ekonomiczne pozostałych walorów pracy więziennej. Działalność ZPP skupiała się głównie na aspektach produkcyjnych. Aspekty penitencjarne i resocjalizacyjne zatrudnienia skazanych zostały zredukowane do pustych haseł. Ten niedobry stan rzeczy zmienił się dopiero w 1956 roku, kiedy to ZPP został podporządkowany bezpośrednio Centralnemu Zarządowi Więziennictwa.

Aktem prawnym podsumowującym ten okres kształtowania się polskiego więziennictwa po II wojnie światowej był wydany w 1955 roku pierwszy w Polsce Ludowej regulamin więzienny²⁵. Regulował on podstawowe zasady zatrudniania skazanych, wśród których należy wskazać obowiązek pracy wewnątrz lub na zewnątrz zakładów karnych przez wszystkich zdolnych do pracy skazanych. Skazani, którzy bezzasadnie odmawiali podjęcia pracy, niezależnie od odpowiedzialności dyscyplinarnej, tracili w okresie trwania odmowy, lecz nie krócej

²¹ W.G. Rodakiewicz, *Geneza i charakter prawny warunkowego zwolnienia z reszty kary pozbawienia wolności sprawców młodocianych*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 7, 2001, s. 193.

²² Z. Karl, *Krótki zarys...*, s. 14.

²³ Zarządzenie Ministra Bezpieczeństwa Publicznego z dnia 12 marca 1953 roku (niepubl.).

²⁴ Dekret z 26 października 1950 roku o przedsiębiorstwach państwowych (Dz.U. Nr 49, poz. 439).

²⁵ Zarządzenie nr 205 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 21 października 1955 roku w sprawie regulaminu więziennego (niepubl.).

niż przez jeden miesiąc, prawo do otrzymywania paczek oraz zakupu artykułów żywnościowych. Każdy skazany przed przystąpieniem do pracy powinien być zaznajomiony z obsługą maszyn i urządzeń oraz z przepisami w zakresie BHP, powinien być ubezpieczony, na zasadach ogólnych, od wypadków przy pracy i chorób zawodowych. Skazani mogli być zatrudniani odpłatnie i nieodpłatnie. Za pracę wykonywaną na rzecz przedsiębiorstw przywieziennych i pozawieziennych otrzymywali wynagrodzenie, które osobiście kwitowali na listach płac. Zatrudnionym po roku nieprzerwanej pracy przysługiwał odpłatny bądź nieodpłatny siedmiodniowy wypoczynek, w trakcie którego mogli korzystać z wielu ulg. Ważną regulacją były przepisy dotyczące tak zwanej opieki postpenitencjarnej, przygotowujące skazanych do zwolnienia z zakładów karnych i ułatwiające im organizację pierwszych dni po opuszczeniu zakładu karnego. W celu zmniejszenia trudności adaptacyjnych skazany otrzymywał skierowanie do wydziału zatrudnienia prezydium właściwej rady narodowej z wymienieniem kwalifikacji zawodowych posiadanych lub nabytych w czasie odbywania kary.

Okres wyznaczony latami 1944–1956 był czasem odbudowy struktury więziennictwa po zniszczeniach II wojny światowej. Wiązał się z zupełnie inną rzeczywistością społeczno-gospodarczą i zasadniczą zmianą ustrojową kraju. Z jednej strony był to czas rozwoju nowych form i rodzajów zatrudnienia skazanych. System półwolnościowego wykonywania kary pozbawienia wolności (ośrodki pracy więźniów) pozwalał na szerszy kontakt skazanych w trakcie pracy z pracownikami cywilnymi. W wyniku podejmowanych działań z roku na rok zwiększała się powszechność zatrudnienia skazanych. Na przełomie 1955 i 1956 roku zatrudnionych było prawie 70% ogółu skazanych²⁶. Jednakże w tym samym okresie nastąpiło, mimo deklarowania wychowawczego znaczenia pracy skazanych, wyraźne zdominowanie pracy skazanych przez jej aspekt ekonomiczny. Produktywizacja nabierała szczególnego znaczenia dla opisu więziennictwa tego okresu. Poszukując w pracy skazanych głównie efektów ekonomicznych, więziennictwo traciło tym samym aspekty penitencjarne. Tak organizowane zatrudnienie skazanych stawało się raczej metodą włączenia więźniów w proces ekonomicznej budowy nowego państwa. Jej zakres, metody i organizację określały wymagania gospodarki narodowej, a nie potrzeby samego więziennictwa, poprawa skazanych stawała się w zdecydowanej większości jedynie pustą deklaracją²⁷. W tym okresie bardzo często skazany był

²⁶ M. Najder, *Zasady...*, s. 370.

²⁷ Z tego okresu pochodzą także dwie regulacje dotyczące kwestii prowadzenia egzekucji z zarobków skazanych. W obu przypadkach były to okólniki Ministra Sprawiedliwości. Pierwszy z nich, okólnik nr 12 z dnia 15 listopada 1954 roku, ograniczał egzekucję wyłącznie do rozszczeń alimentacyjnych, która mogła być skierowana tylko do należności z tytułu pracy skazanego. Drugi z okólników, nr 21/56 z dnia 25 listopada 1956 roku, zezwalał na egzekucję wszelkich należności stwierdzonych prawomocnym orzeczeniem, na zasadach przewidzianych w prawie cywilnym. Szczegóły dotyczące egzekucji ustalało także wydane 3 grudnia 1956 roku pismo ówczesnego dyrektora CZW. Pismo to ustalało między innymi, że podstawą obliczania ewentualnych potrąceń jest zarobek skazanego netto, to jest przypadająca skazanemu część wynagrodzenia.

po prostu eksploatowany i wykorzystywany tak długo, jak był do tego fizycznie zdolny. Nierzadkie były przypadki, gdy praca skazanych częściej służyła realizacji centralnego planu produkcyjnego niż resocjalizacji. Sam skazany traktowany był jak przedmiot, swoiste narzędzie pracy. Trudno oprzeć się wrażeniu, że zadaniem pracy skazanych, wplecionej w okres odbywania kary pozbawienia wolności, stawała się maksymalizacja zysków i jak najpełniejsze wykorzystanie taniej siły roboczej, jaką były rzesze skazanych więźniów. Organizacja zatrudnienia miała przynosić wymierne korzyści dla administracji i państwa. Zyski płynące z pracy skazanych, oprócz pokrycia w pierwszym rzędzie kosztów funkcjonowania zakładów karnych, miały być źródłem dodatkowych dochodów²⁸.

Kolejny okres, czyli lata 1957–1969, będzie już istotnie różnił się od opisanego pierwszego etapu kształtowania się polskiego więziennictwa po II wojnie światowej. Rozważania na temat systemu penitencjarnego z tego okresu należy rozpocząć od ważnego wydarzenia, które miało miejsce jeszcze pod koniec 1956 roku. Ustawą z dnia 11 września 1956 roku o przekazaniu więziennictwa do zakresu działania Ministra Sprawiedliwości²⁹ rozpoczyna się zupełnie nowy etap w rozwoju więziennictwa. Wspomniana ustawa z dniem 1 listopada 1956 roku przywracała Ministerstwu Sprawiedliwości (zgodnie z przedwojenną tradycją) zwierzchnictwo nad więziennictwem. W pierwszych latach Ministerstwo Sprawiedliwości przystąpiło do zasadniczych zmian w zakresie wykonywania kary pozbawienia wolności oraz organizacji administracji penitencjarnej. Wprowadzony został nadzór sędziowski, oprócz prokuratorskiego, nad wykonywaniem kary pozbawienia wolności³⁰. Powołano komisję do opracowania projektu ustawy o więziennictwie, wdrożono do życia wiele eksperymentów penitencjarnych, utworzono w zakładach karnych oraz w centrali działy penitencjarne, odpowiedzialne za oddziaływanie wychowawcze na skazanych. Rozpoczęto proces rozbudowy szkolnictwa ogólnego i zawodowego dla skazanych. Przekazanie więziennictwa do zakresu działań Ministerstwa Sprawiedliwości było wyraźnym

²⁸ T. Kalisz, *Zatrudnienie skazanych odbywających karę pozbawienia wolności*, Wrocław 2004, s. 350–351.

²⁹ Ustawa z dnia 11 września 1956 roku o przekazaniu więziennictwa do zakresu działania Ministra Sprawiedliwości (Dz.U. Nr 41, poz. 188).

³⁰ Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z 3 czerwca 1957 roku w sprawie tymczasowego uregulowania nadzoru nad zakładami karnymi (Zbiór Zarz. Min. Spr. 1961, t. 1, poz. 141, uzupełnione Zarządzeniem Ministra Sprawiedliwości z dnia 9 lipca 1961 roku w sprawie przekazania wydziałom prezydyjnym sądów wojewódzkich spraw o warunkowe zwolnienie osób odbywających karę pozbawienia wolności oraz w sprawie utworzenia referatu penitencjarnego w wydziałach prezydyjnych sądów wojewódzkich (biul. Min. Spr. 1961, nr 9, s. 63). Na temat szczegółów dotyczących nadzoru penitencjarnego zob. T. Kalisz, *Sędziowski nadzór penitencjarny. Polski model nadzoru i kontroli nad legalnością i prawidłowością wykonywania środków o charakterze izolacyjnym*, Wrocław 2010, s. 78–79.

przełomem w jego rozwoju, nadając zmianom w systemie penitencjarnym zupełnie nową jakość³¹.

W pierwszych latach po przejściu więziennictwa do Ministerstwa Sprawiedliwości nastąpiło wyraźne zahamowanie poziomu zatrudnienia skazanych. Kryzys przejawiał się głównie w postaci ograniczenia bazy produkcyjnej więziennictwa, związany był także z niewielkim zainteresowaniem głównych resortów gospodarczych pracą skazanych. Zauważalną konsekwencją tych zjawisk był wyraźny spadek powszechności zatrudnienia — w końcu grudnia 1957 roku zatrudnienie znajdowało zaledwie 50% populacji osadzonych³². Odpowiedzią na te problemy było utworzenie w 1957 roku w Centralnym Zarządzie Więziennictwa (CZW) Wydziału Zatrudnienia Skazanych. W nowo powołanej jednostce organizacyjnej skoncentrowano większość zagadnień związanych z realizacją polityki penitencjarnej w zakresie zatrudniania skazanych. Utrzymany został, funkcjonujący jeszcze w ramach Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego, Zarząd Przedsiębiorstw Produkcyjnych, który został całkowicie podporządkowany CZW, a jego zadania ograniczono do kierowania działalnością przedsiębiorstw produkcyjnych i gospodarstw rolnych³³.

CZW podjął w pierwszej kolejności współpracę z resortami gospodarczymi, która zmierzała w kierunku znaczącego zwiększenia poziomu zatrudnienia skazanych w przedsiębiorstwach podległych poszczególnym resortom. W zawieranych porozumieniach określano podstawowe kwestie związane z poprawą i ujednoliceniem warunków pracy i płacy zatrudnionych skazanych. Jedną z pierwszych korzyści prowadzonych przez CZW rozmów było opracowanie wzorów umów dotyczących zatrudnienia skazanych w przedsiębiorstwach państwowych w systemie zewnętrznym oraz wzoru umowy zlecenia na wykonywanie produkcji nakładczej wewnątrz zakładów karnych. W lipcu 1958 roku wspomniane wzory umów zostały przesłane do zakładów karnych i aresztów śledczych. Ich katalog został dodatkowo wzbogacony, w maju 1960 roku, o wzór umowy o zatrudnieniu skazanych w ośrodkach i podośrodkach pracy tworzonych przy Państwowych Gospodarstwach Rolnych.

Opracowano w tym czasie także założenia dotyczące organizacji systemu nieodpłatnej pracy skazanych. W stosownym zarządzeniu z lipca 1958 roku dyrektor CZW³⁴, dostrzegając potrzebę społecznego wykorzystania pracy skazanych, podjął decyzję w przedmiocie nieodpłatnego zatrudniania skazanych. W takim systemie pracować mogli skazani, którym do końca kary pozostawało mniej niż

³¹ P. Wierzbicki, *Szkic ogólny rozwoju penitencjarystyki w PRL*, [w:] *Rozwój penitencjarystyki...*, s. 11–13.

³² M. Najder, *Zatrudnianie...*, s. 369.

³³ K. Bedyński, *Kształtowanie się struktury administracyjnej więziennictwa*, [w:] *Rozwój penitencjarystyki...*, s. 45.

³⁴ Zarządzenie nr NZW/475 dyrektora CZW z dnia 24 lipca 1958 roku w przedmiocie nieodpłatnego zatrudniania skazanych (niepubl.).

3 miesiące pozbawienia wolności. Wykonywana przez nich praca miała przyjmować formę prac porządkowych w miastach i osiedlach na rzecz rad narodowych. Czas pracy ograniczony był do 7 godzin dziennie. Nieodzownym warunkiem nieodpłatnego zatrudnienia, różniącym ten system od form pracy z poprzedzającego go okresu, była zgoda skazanego wyrażona na piśmie.

Kolejną inicjatywą na rzecz poprawy stanu zatrudnienia skazanych było wypracowanie i wdrożenie do praktyki rozwiązań dotyczących uproszczonego i bezkonwojowego systemu nadzoru nad skazanymi w miejscu ich pracy. Te uproszczone procedury dozoru nad skazanymi pozwoliły na rozwinięcie zatrudnienia zewnętrznego. W pierwszym rządzie, po przeprowadzeniu kontrolnych eksperymentów, zdecydowano się w 1958 roku na wydanie stosownych regulacji odnośnie do uproszczonego systemu ochrony i konwojowania skazanych poza obrębem zakładów karnych. W następnych latach, pod wpływem pozytywnych doświadczeń z systemem uproszczonym, rozpoczęto wdrażanie systemu bezkonwojowego dozoru nad skazanymi w miejscach ich pracy. Ostatecznie wypracowane w praktyce rozwiązania zostały skonkretyzowane w 1960 roku w związku z wydaniem przez dyrektora CZW stosownego zarządzenia³⁵. Zgodnie z § 3 tego zarządzenia system ochrony skazanych zatrudnionych w systemie zewnętrznym przyjmował trzy formy:

— system konwojowy — polegał na tym, że skazani udawali się do pracy i pracowali pod stałym nadzorem funkcjonariuszy służby więziennej;

— system uproszczonego konwoju — sprowadzał się do znacznego zmniejszenia liczby dozoruujących funkcjonariuszy. Zamiast stałych posterunków w miejscu pracy stosowano formy ruchomych posterunków przemieszczających się w rejonie zatrudnienia;

— system bezkonwojowy — skazani udawali się do pracy, pracowali i wracali z pracy bez konwoju funkcjonariuszy służby więziennej. Nadzór nad skazanymi sprawowali albo grupowi wyznaczani spośród skazanych, albo pracownicy cywilni przedsiębiorstw, w których zatrudniani byli skazani³⁶.

Mimo podejmowanych przez CZW oraz poszczególne zakłady karne starań w zakresie zwiększenia poziomu zatrudniania skazanych oczekiwane istotne zmiany nie następowały. Dlatego też w 1960 roku zdecydowano się na podjęcie bardziej zdecydowanych kroków, opierając się na działaniach na szczeblu rządowym. We wrześniu 1960 roku Komitet Ekonomiczny Rady Ministrów (KERM)

³⁵ Zarządzenie nr 62 dyrektora CZW z dnia 30 lipca 1960 roku w sprawie rozszerzenia form uproszczonego konwojowania i ochrony więźniów zatrudnionych poza obrębem zakładów karnych (niepubl.).

³⁶ Liczba skazanych zatrudnianych w systemie bezkonwojowym w 1960 roku wynosiła 10% wszystkich skazanych zatrudnionych w systemie zewnętrznym. W 1961 roku ta sama wielkość przyjęła wartość aż 22%, a w 1962 roku — 30% — P. Wierzbicki, *Zakłady półotwarte w Polsce*, „Przegląd Penitencjarny” 1963, nr 1, s. 107; oraz J. Górny, *Zakłady półotwarte i otwarte*, [w:] *Rozwój penitencjarystyki...*, s. 105.

podjął specjalną uchwałę w przedmiocie organizacji zatrudnienia skazanych³⁷. Zaakcentowano w niej znaczenie zatrudnienia skazanych z punktu widzenia działań wychowawczych oraz efektów gospodarczych. Uchwała zobowiązywała ministrów odpowiedzialnych za najważniejsze resorty gospodarcze do udzielania stosownej pomocy w kierunku zwiększenia poziomu zatrudnienia skazanych. Nakreślała też rozwój przywieziennych przedsiębiorstw przemysłowych na najbliższe lata³⁸ i stwarzała trwałe podstawy współpracy, mocno ograniczone po 1956 roku, z takimi gałęziami gospodarki narodowej jak budownictwo, rolnictwo oraz transport. Na podstawie omawianej uchwały skazani mogli być zatrudniani bądź w przedsiębiorstwach, gospodarstwach rolnych i gospodarstwach pomocniczych należących do zakładów karnych, bądź przy pracach pomocniczych o charakterze gospodarczo-administracyjnym i przy pracach porządkowych wykonywanych w tych zakładach. Ponadto skazani mogli pracować w uspołecznionych zakładach pracy w systemie zewnętrznym, przy robotach publicznych organizowanych przez rady narodowe, instytucje użyteczności publicznej oraz zakłady karne.

Uchwała KERM stała się swoistym katalizatorem rozwoju systemu zatrudnienia skazanych. W następnych latach w zakresie organizacji pracy skazanych doszło do wyraźnego ożywienia. Zaczęły powstawać nowe ośrodki pracy, zwiększał się poziom zatrudnienia skazanych w systemie zewnętrznym. Wyraźnie zreorganizowano wewnętrzną bazę produkcyjną, dostarczając tym samym nowych miejsc pracy. W niektórych zakładach karnych rozpoczęto organizowanie specjalnych oddziałów przedsiębiorstw produkcyjnych sektora wolnościowego. Efektem wszystkich tych przedsięwzięć było zwiększenie poziomu zatrudnienia skazanych, który w 1962 roku wyniósł 66,3% ogółu skazanych³⁹.

W 1965 roku rozpoczęto narodowy program rolniczego zagospodarowania terenu Bieszczadów, w ramach którego szczególna rola przypadła więziennictwu. W związku z tym programem więziennictwo przejęło wiele terenów rolniczych, tworząc na tym obszarze całą sieć zakładów karnych⁴⁰. Skazani odbywający karę pozbawienia wolności przypisani byli do kilku zakładów karnych i rozmieszczeni w podległych im tak zwanych oddziałach zewnętrznych. Nie były one jednostkami samodzielnymi, charakteryzowały się minimalnym zakresem środków ochrony i zabezpieczenia. Organizacja zatrudnienia w tych jednostkach opierała się głównie na samokontroli i samodyscyplinie. Formy dozoru ograniczono do dozoru uproszczonego bądź nie stosowano go wcale. Najczęstszą formą kontroli były tak zwane kontrole okresowe. Skazanych zatrudniano przy produkcji rolnej i zwierzęcej, częściowo także przy pracach remontowo-budowlanych, przy wyrębie i karczowaniu

³⁷ Uchwała nr 315/60 KERM z dnia 19 września 1960 roku w sprawie zatrudniania więźniów (niepubl.).

³⁸ Z. Macias, *Od historii do współczesności*, „Gazeta Penitencyjna” 1983, nr 6, s. 2.

³⁹ M. Najder, *Zatrudnianie...*, s. 372.

⁴⁰ Z. Macias, *Przedsiębiorstwa w dobie reformy gospodarczej*, „Przegląd Penitencyjny i Kryminologiczny” 1984, nr 3 (43), s. 30.

lasów, budowie dróg oraz rekultywacji i zagospodarowaniu nieużytków rolnych. W praktyce działania tych jednostek występowały charakterystyczne elementy otwartego wykonywania kary w postaci sezonowych pobyków poza zakładami, w namiotach i szałasach, w związku na przykład z wypasem bydła⁴¹.

Pod koniec omawianego w tej części artykułu okresu wydano i wdrożono w życie wiele różnej rangi przepisów, kompleksowo regulujących problematykę zatrudnienia skazanych. Akty te zawierały w swej treści wypracowane w powojennej rzeczywistości PRL (niejako sumując je) podstawowe formy i zasady zatrudnienia skazanych. Do najważniejszych spośród tych aktów należy zaliczyć: regulamin wykonywania kary pozbawienia wolności z 1966 roku oraz dwa uzupełniające ten regulamin zarządzenia dyrektora CZW w przedmiocie zatrudniania skazanych.

Wydany 7 lutego 1966 roku (z mocą obowiązującą od 1 lipca 1966 roku) regulamin wykonywania kary pozbawienia wolności⁴² poświęcał problematyce zatrudnienia skazanych sporo miejsca (rozdział VII, § 83–109). Wskazano najistotniejsze kwestie dotyczące zatrudnienia skazanych:

— określono cel zatrudnienia skazanych, którym było przystosowanie ich do życia na wolności przez wdrożenie do pracy i kształtowanie właściwego stosunku do niej oraz nauczenie zawodu, jak również zachowanie i rozwój sił fizycznych oraz umysłowych, przy czym powinni oni być zatrudniani przy pracach społecznie użytecznych, z uwzględnieniem potrzeb gospodarki narodowej;

— regulamin potwierdzał ciążyący na skazanych obowiązek wykonywania pracy wskazanej przez administrację zakładu karnego; zastrzegał jednocześnie, że z tego obowiązku częściowo zwolnieni mogli być skazani pobierający naukę;

— dokument zawierał specjalną dyrektywę dotyczącą kolejności kierowania skazanych do odpłatnego zatrudnienia, w myśl której w pierwszym rzędzie zatrudniani odpłatnie powinni być skazani, od których zasądzono alimenty lub inne należności, oraz skazani będący jedynymi żywicielami rodzin znajdujących się w trudnych warunkach materialnych;

— komisja penitencjarna stawała się organem odpowiedzialnym za kierowanie i wycofywanie skazanych z pracy, określanie rodzaju i sposobu dozoru skazanych oraz podwyższanie i obniżanie wynagrodzenia;

— zdolność skazanych do pracy miał określać lekarz;

— skazanych miał obowiązywać czas pracy ogólnie obowiązujący w ramach danej produkcji; we wszystkich miejscach wykonywania pracy winny obowiązywać przepisy i zasady bezpieczeństwa i higieny pracy;

— z przysługującego skazanym wynagrodzenia należało potrącać 5% na fundusz zapobiegania przestępczości, opieki nad zwalnianymi skazanymi i ich rodzinami oraz pomocy osobom pokrzywdzonym przestępstwem. Z pozostałego

⁴¹ J. Górny, *op. cit.*, s. 108–109.

⁴² Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 7 lutego 1966 roku w sprawie regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności (Dz.Urz. MS 1966, nr 2, poz. 12).

wynagrodzenia, w zależności od rodzaju zakładu karnego oraz rygoru i warunków odbywania kary, skazani mogli otrzymywać 20 lub 25%, zatrudnieni przy ciężkich pracach w przemyśle mineralnym i wydobywczym — 30 lub 40%, a wykonujący pracę naukową, artystyczną lub literacką — 50%, pozostałą część wynagrodzenia należało przekazywać do budżetu państwa;

— skazani zatrudniani przy pracach administracyjno-gospodarczych, pracach porządkowych oraz przy robotach publicznych wykonywali swoje zajęcia nieodpłatnie. Za sumienną i staranną pracę mogli być im przyznawane nagrody pieniężne.

Przedstawione najważniejsze rozwiązanie regulaminowe w zakresie organizacji zatrudnienia skazanych rozwijało zarządzenie dyrektora CZW z dnia 5 listopada 1966 roku⁴³. Akt ten, odnoszący się do wszystkich rodzajów zatrudnienia, określał szczegółowe zasady kierowania do pracy, wyznaczał wymogi dotyczące warunków pracy oraz zasad wynagradzania za pracę. Wśród postanowień tego zarządzenia szczególną uwagę należy zwrócić na przepisy odnoszące się do zasad kierowania poszczególnych skazanych do danego rodzaju zatrudnienia:

— skazanych należało w pierwszej kolejności zatrudniać w wewnętrznej bazie produkcyjnej, przy czym do przywieziennych zakładów przemysłowych należało kierować skazanych z pozostałością kary powyżej 2 lat, mających kwalifikacje zawodowe odpowiednie do profilu produkcji;

— do zatrudniania poza obrębem zakładów karnych na rzecz uspołecznionych zakładów pracy oraz działających na zewnątrz zakładów karnych gospodarstw pomocniczych należy kierować skazanych dorosłych odbywających karę pozbawienia wolności po raz pierwszy z pozostałością kary do 3 lat, skazanych za przestępstwa nieumyślne bez względu na wymiar kary, młodocianych i recydywistów z pozostałością kary do 2 lat;

— przy kierowaniu do pracy powinno uwzględniać się w jak największym stopniu kwalifikacje zawodowe skazanych.

Drugie z wymienionych zarządzeń, wydane 6 lutego 1967 roku⁴⁴, odnosiło się wyłącznie do zatrudniania w przywieziennych przedsiębiorstwach przemysłowych i rolnych. Regulowało także podstawowe zasady współdziałania zakładów karnych z tymi przedsiębiorstwami. Przedsiębiorstwa te, w myśl zarządzenia, były częścią zakładu karnego, przy którym działały. Powoływane były w celu zatrudniania skazanych przy pracach produkcyjnych i prowadzenia wśród skazanych działalności wychowawczej. Przedsiębiorstwa te zobowiązane były do prowadzenia kursowych szkoleń zawodowych, szczególnie wobec skazanych niemających zawodów.

⁴³ Zarządzenie nr 22 dyrektora CZW z dnia 5 listopada 1966 roku w sprawie zatrudniania więźniów (niepubl.).

⁴⁴ Zarządzenie nr 2 dyrektora CZW z dnia 6 lutego 1967 roku w sprawie zasad i warunków zatrudnienia więźniów w przywieziennych przedsiębiorstwach i gospodarstwach rolnych oraz współdziałania zakładów karnych z wymienionymi jednostkami (niepubl.).

Podsumowując lata 1957–1969, należy stwierdzić, że był to okres formalnego ukształtowania się wypracowanych w toku rozwoju więziennictwa po II wojnie światowej form, zasad i rodzajów zatrudnienia skazanych. W tym okresie wytyczono kierunki rozwojowe systemu zatrudniania skazanych, które były charakterystyczne dla całego późniejszego okresu funkcjonowania systemu penitencjarnego w PRL, do czasu zasadniczych zmian ustrojowych lat dziewięćdziesiątych XX wieku. Elementami omawianego systemu zatrudniania skazanych były zakłady półotwarte działające w postaci ośrodków pracy oraz rozwinięty system przywieziennych przedsiębiorstw produkcyjnych i gospodarstw rolnych. Ważnym założeniem systemu pracy skazanych było szerokie współdziałanie z sektorem pozawięziennym w ramach specjalnych oddziałów przedsiębiorstw produkcyjnych, działających przy zakładach karnych, a także w ramach gospodarstw pomocniczych.

Wymienione w pierwszej kolejności ośrodki pracy skazanych stały się z czasem najbardziej rozpoznawalnym fragmentem systemu penitencjarnego Polski Ludowej. Te jednostki penitencjarne, przyjmujące charakter zakładów półotwartych, opierały się na wewnętrznej samodyscyplinie i samokontroli skazanych, zmniejszonym do niezbędnego minimum systemie stałego dozoru funkcjonariuszy służby więziennej, a przede wszystkim na masowym zatrudnianiu skazanych przy pracach społecznie użytecznych na zasadach odpłatności.

Podsumowując ten okres, należy przypomnieć, że był to jednocześnie czas wyężonych prac kodyfikacyjnych, których uwieńczeniem, w zakresie problematyki wykonywania kar, było uchwalenie 19 kwietnia 1969 roku ustawy Kodeks karny wykonawczy⁴⁵, który wszedł w życie 1 stycznia 1970 roku, zamykając określony etap w rozwoju polskiej myśli prawnej. Kodeks karny wykonawczy był swoistą syntezą, podsumowaniem dorobku prawnego oraz naukowego od czasu pojawienia się tendencji do wprowadzenia trójpodziału prawa karnego na materialne, procesowe i wykonawcze. Był to obszerny, liczący 219 artykułów, akt prawny, będący kodyfikacją podstawowych przepisów regulujących całokształt zagadnień związanych z wykonywaniem orzeczeń, który rozpoczął nowy okres w rozwoju polskiego więziennictwa.

Bibliografia

- Bedyński K., *Kształtowanie się struktury administracyjnej więziennictwa*, [w:] *Rozwój penitencjarystyki w PRL. Wybrane problemy*, red. P. Wierzbicki, Warszawa 1988.
- Czołgoszewski J., *Więziennictwo okresu stalinowskiego na Warmii i Mazurach w latach 1945–1956*, Olsztyn 2002.

⁴⁵ Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 roku Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. Nr 13, poz. 98 z późn. zm.).

- Danowski M., Mackin M., Bugalski S., *Ogólne kierunki działania służby ochronnej w latach 1944–1959*, „Przegląd Więziennictwa” 1962, nr 2.
- Fudali D., *Więziennictwo w strukturach Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Rzeszowie w latach 1944–1955 — rola i zadania*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2018, nr 98.
- Górny J., *Zakłady półotwarte i otwarte*, [w:] *Rozwój penitencjarystyki w PRL. Wybrane problemy*, red. P. Wierzbicki, Warszawa 1988.
- Kalisz T., *Sędziowski nadzór penitencjarny. Polski model nadzoru i kontroli nad legalnością i prawidłowością wykonywania środków o charakterze izolacyjnym*, Wrocław 2010.
- Kalisz T., *Zatrudnienie skazanych odbywających karę pozbawienia wolności*, Wrocław 2004.
- Karl Z., *Krótki zarys struktury organizacyjnej więziennictwa polskiego w latach 1944–1956*, „Przegląd Więziennictwa” 1962, nr 2.
- Karl Z., *O wynagrodzeniu za pracę więźniów*, „Przegląd Więziennictwa” 1958, nr 4.
- Korecki J., *Prawo penitencjarne*, cz. 2, Warszawa 1979.
- Kozera W., Morel S., Pałasz S., *Ośrodki pracy więźniów w województwie katowickim w latach 1950–1957*, „Przegląd Więziennictwa” 1961, nr 2.
- Macias Z., *Od historii do współczesności*, „Gazeta Penitencjarna” 1983, nr 6.
- Macias Z., *Przedsiębiorstwa w dobie reformy gospodarczej*, „Przegląd Penitencjarny i Kryminologiczny” 1984, nr 3 (43).
- Migdał J., *Polski system penitencjarny lat 1944–1956*, Gdańsk 2007.
- Najder M., *Zasady oraz formy i rodzaje zatrudnienia skazanych*, [w:] *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1988*, red. A. Marek, Warszawa 1990.
- Najder M., *Zatrudnianie skazanych*, [w:] *Rozwój penitencjarystyki w PRL. Wybrane problemy*, red. P. Wierzbicki, Warszawa 1988.
- Poloch Z., *Zatrudnienie recydywistów w systemie penitencjarnym PRL*, praca doktorska napisana pod kierunkiem doc. dr hab. J.J. Wąsika, Wrocław 1980.
- Pomiankiewicz J., *Więziennictwo jako element aparatu bezpieczeństwa Polski Ludowej w latach 1944–1956*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2019, nr 102.
- Rodakiewicz W.G., *Geneza i charakter prawny warunkowego zwolnienia z reszty kary pozbawienia wolności sprawców młodocianych*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 7, 2001.
- Utrat-Milecki J., *Więziennictwo w Polsce w latach 1944–1956*, Warszawa 1996.
- Wąsik J.J., *Udział administracji zakładu karnego w instytucji warunkowego przedterminowego zwolnienia*, [w:] *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1988*, red. A. Marek, Warszawa 1990.
- Wierzbicki P., *Szkic ogólny rozwoju penitencjarystyki w PRL*, [w:] *Rozwój penitencjarystyki w PRL. Wybrane problemy*, red. P. Wierzbicki, Warszawa 1988.
- Wierzbicki P., *Zakłady półotwarte w Polsce*, „Przegląd Penitencjarny” 1963, nr 1.